

Nya böcker

Jane Bykaer (2020) *At opdage den anden. Med det ubevidste på arbejde mellem to.* Odense: Forlaget Mellemsgaard.

Det är en märklig bok jag håller i min hand, skriven av Jane Bykaer. Jane är privatpraktiserande psykoanalytiker i Odense med en bakgrund i idéhistoria. Att upptäcka den andre – hur går det till? Omedelbart blev jag förälskad i titeln – från första blicken. Utifrån undertiteln förstod jag att det skulle bli arbete och att det omedvetna skulle få stort utrymme. Jag föreställde mig dessutom att jag nu skulle få tillgång till Lacans tankar på ett enkelt sätt utan att läsa hans originaltexter. Jag har umgåtts med boken under lång tid, lagt den ifrån mig, återvänt, därför att den inte lämnat mig någon ro. Jag möter en text med rytm och förtätade uttryck, ibland närmast som poesi. Som läsare drivs man framåt av en rörelse som liknar musikens, där teman kommer och går. Efter en tid ställde jag mig frågan: Skulle det bli något möte mellan mig själv, världen och den andre?

En helt avgörande utgångspunkt i boken handlar om människans villkor: vi har inte någon direkt tillgång till världen, även om vi tror det. Att vi skulle stå i ett direkt förhållande till verkligheten är således en illusion. Det är det första som måste upptäckas, eller sagt på ett annat sätt: man måste erkänna att något ännu inte är upptäckt. Vi lever således med en förlust, förlusten av en illusion, en brist, en kluvenhet. Varje människa står inför uppgiften att erkänna denna brist. Ett begär skapas som aldrig kan tillfredsställas, men det kan komma till vila en stund då det bindes till något som ger det riktning. Begäret bindes i våra önskningar och det är önskningarna som liksom driver verket. Vi står dock i ett märkvärdigt förhållande till våra önskningar eftersom de ofta är omedvetna för oss. Inte minst i parrelationer kan vi erfara önskeförvecklingar. Även om en önskan utsäges klart, kan den visa sig vara något helt annat när den uppfylls. Ibland är det först när vi blivit riktigt besvikna som vi förstår vad det var vi önskade oss. De enkla små frågorna: "Vad vill jag dig?" och "Vad vill du mig?" kan visa

sig rymma en komplexitet med förvecklingar av helt oanat slag och det måste få ta tid att reda ut dem. Förvecklingar är det sätt på vilket vi är till och utgör således ett annat grundantagande om vårt vara-i-världen. *Det primära syftet med Janes bok är att utreda vad det innebär att vara till i komplexa förvecklingar.* Mitt möte med hennes text är i sig ett förvecklingsarbete. Vad kommer jag att kunna göra till mitt eget, införliva? Jag lyssnar till hennes röst när hon står inför något ännu inte gripbart. Hon lämnar platsen där hon går i stå och vänder tillbaka senare, från en ny plats. Ett gott råd! Dessutom, det är helt nödvändigt att läsa texten långsamt.

Vi förbinder oss till världen via det omedvetna, vilket således är ytterligare ett grundantagande. Jane skriver: "Det finns en förbindelseplats mellan den enskilde och världen. Den platsen kallas i psykoanalys det omedvetna" (s. 18). Det omedvetna antyder något gåtfullt och minst sagt ogripbart, och det faller i bakgrunden då livet träder i förgrunden, men det finns där från början hos varje människa. Det omedvetna kan inte upptäckas spontant eller i sin helhet. Inga manualer kan skynda till vår hjälp, och inga siffror kan säga oss hur stort det omedvetna är eller med vilken frekvens det uppenbarar sig. Jag minns i övrigt seminarierna i psykologi från min doktorandtid på 1980-talet då jag med stor försiktighet uttryckte någon tanke och jag bemöttes med motfrågan: "Har du siffror på det?" Vår tid är om möjligt ännu mera präglad av sifferspråket, som framstår som vårt enda språk. I det språket förpassas det omedvetna till skamvrån som om det vore pinsamt att inte "vara herre i eget hus". Jane skriver att det måste utarbetas en "ny grundlag" för hur bekantskapen med det omedvetna ska kunna etableras.

Ytterligare en utgångspunkt har med mig som läsare att göra. Mitt intresse för metaforer utgör den optik med vilken jag läser. Därför uppmärksammar jag Janes rika användning av metaforer när hon vill beskriva komplexa och svårfångade fenomen. Genom den typ av metaforer som brukar kallas personifieringar kommer det abstrakta att bli levande. Döden i termer av liemannen kommer till liv. Jaget beskrivs som konservativt. Det vill se sina önskningar accepterade i blicken på den andre. Det kan förföra och vilsledda. Väv-, garn- och trådmetaforik blir användbar för att beskriva förvecklingar och knutar i språk, symptom och det omedvetna. Med egentillverkade metaforer väver Jane en originell och tät text.

Det förenklade och det komplexa rummet är bärande metaforer för hur vi förbinder oss till världen. *Det förenklade rummet* är uppbyggt kring symmetri, motsatser och ett antingen-eller-tänkande. Jag är god och du är ond. Antingen är man utanför gruppen och dess normstyrda gemenskap eller är man innanför. Inget tvivel är tillåtet och tiden är bunden i ett alltid och ett aldrig. Olikhet kan ännu inte tolereras. Logiken är följande: "Jag hatar dig (omedvetet), men det är förbjudet att erkänna. Jag hatar inte dig (förnekande) utan det är du som hatar mig. Tyvärr kommer det jag tillskriver dig tillbaka till mig som en bumerang. Det förföljer mig." Man håller avstånd till hatet

men håller samtidigt fast vid det hatfulla. Den andre är ännu inte tillgänglig som en annan med egna önskningar. *Det komplexa rummet* är byggt på asymmetri och ett både-och-tänkande. Det tvetydiga, det paradoxala och det motstridiga ges utrymme. Det blir möjligt att upptäcka den andre som en annan, olik en själv. Man kan leva i det komplexa rummet och ha en nyanserad tillgång till världen i vissa avseenden men placera sig i det förenklade rummet i andra avseenden.

En bild, den så kallade *fixeringsbilden*, som vi känner igen från gestaltpsykologin återkommer som en grundläggande tankemodell och det är till stor hjälp för läsaren att Jane väver in den som en röd tråd. Bilden har två motiv i ett och det är samma streck som skapar de båda motiven. Motiven är en ung, vacker kvinna och en gammal kvinna med krokig näsa. Det är omöjligt att se de båda motiven samtidigt. Med lite övning kan man lättare växla mellan dem, men samtidigtheten kan inte uppnås. På samma sätt är det med det omedvetna. Något döljer sig som bakgrund för det som träder i förgrunden. Vidare är det fixeringsbildens struktur som binder den ene samman med den andre i ett förhållande. Även om de är i ett förhållande till varandra är de inte i samma förhållande. Möjligheten att upptäcka den andre som en annan beror på upptäckten av en dold sida. Även när det gäller känslor som kärlek och hat gör sig fixeringsbildens logik gällande. När den ena känslan är där tycks den andra vara borta. Vi vet alla hur lätt det är att kamouflera det negativa genom en överdriven idealisering och därmed hålles komplexiteten i känslorna borta. Men kärlek rymmer även det osympatiska och oönskade. Att kunna bära ambivalensen är ett uttryck för kärlek. Vi kan konstatera att det måste göras ett arbete för att den dolda sidan ska träda fram. Hela boken utgör en invitation till läsaren att tillsammans med Jane gå på upptäcktsfärd i okänd terräng. Med värme, generositet och ödmjukhet inför de mänskliga villkoren öppnar hon dörren till sin värld.

Inspirerad av Kierkegaards (1994) *Förförarens dagbok* låter Jane oss följa Johannes förförelsekonster som de kommer till uttryck mot Cordelia. Det är ett fint exempel på hur något inte är vad det ger sig ut för att vara. Det ser ut som om han söker en relation med Cordelia. Det ser ut som om han är förälskad i henne. Det ser ut som om han vecklar in sig för att upptäcka och erkänna henne som en annan med egna önskningar. Men hon är bara ett objekt i spelet. Han är upptagen av henne fram till den punkt där han lyckas med att locka henne att älska sig. Då tappar han intresset för henne. Klimax är själva övergivandet. Då är konstverket avslutat och konstnären kan påbörja ett nytt konstverk med någon annan. Cordelia var någon han använde i självkärlekens tjänst, som han använde varje kvinna. Han skapar tvångsmässigt samma teaterscen om och om igen där rollerna på förhand är klara så att de överensstämmer med den egna njutbara förförelsefantasin. Johannes lider inte och kanske är det just det som är problemet. Han styr genom att hålla sig utanför. Han tar inte risken som man måste ta i kärlek, risken att bli övergiven och därmed undviker han den för-

ändring som kärleken alltid medför. Som Jane konstaterar: "Att älska någon utöver sig själv är att låta sig förändras via den plats den andre därvid får i en" (s. 69). Det är Johannes stora existentiella tragedi. Frågan är hur man ska kunna veckla ut sig ur den fastlåsthet som upprepningstvänet innebär. Så länge vi fortsätter att följa vårt manus med de förutbestämda rollerna tillåter vi inte något nytt att komma in. Språket och samtalet kan komma till vår räddning, och det analytiska rummet kan bli en plats där analytikern blir medskapare till ett nytt rum.

Ibland när jag lyssnar på den andres tal kan en metafor komma till mig. Talet framstår för mig som att sy på symaskin utan undertråd. Nålen går men inget fäster sig. Talet är tomt. Kontakten mellan orden, övertråden, och den ännu inte artikulerade förnimmelsen, undertråden, som förankrar orden, är frånvarande. Klangbotten saknas. Jag tror att Jane skulle säga att det är den Andre som talar i talet. Vem är den Andre? Den Andre är sammansatt av olika figurer som blandar sig i språket och symptomen. Något har fastnat inom en men det är inte ens eget. Det kan vara påbud och klyschor av olika slag. Jag brukar kalla det "papegojande". Inte minst i parrelationer gör sig den Andre påmind som en främmande mellan de två. En vanlig föreställning hos par är att den ene har det den andre saknar. Den som vill bli räddad söker en som räddar. Den som behöver någon att skylla på, söker en som vill bära skulden. Den som söker, han finner – oftast. Jag tänker ibland när jag hör någon återkommande klaga på sin partner, "han ser mig inte", "hon har nog träffat någon annan", att det är den Andre, en tidig vårdnadshavare, som klagan är riktad till. En roll har smugit sig in bakvägen, något tredje, utan att personen är medveten om vad han/hon använder den andre till. Frågan är alltså hur man kan hitta hem i sitt eget tal.

Jag tänker på vad Agneta Pleijel (2018) säger om skrivandets villkor: "I förlusten bor orden." Det är således i bristen som begäret att skriva föds, och jag tänker att skrivande också kan betraktas som en form av talande, där man har sig själv som första mottagande lyssnare. Vad är det jag har skrivit? Skriver jag utifrån min egen röst – eller den Andres?

Även vår samtid kan inta rollen som den Andre, då man börjar tänka med tidens tankesätt. Ord som evidens, effektivitet och målstyrning påverkar oss mer än vi tror. Vår tid är präglad av en överväldigande komplexitet med oändliga valmöjligheter. Allt är upp till en själv och man inbillar sig att det är frihet. Hur kan man finna sin riktning? Det accelererande och utmattande tempot ersätter rytmen. Rytmen förbinder och förutsätter en tredelning, där man har ett ting, ett annat ting och en paus. Utan rytmen förlorar man tidsförnimmelsen. Allt går liksom i ett. För att ha något att hålla sig till är det lätt att gripa till förenklingar, och man glömmer att frihet är att utsätta sig för de gränser som ett val medför. Kanske är denna svårighet att välja och förbinda sig ett uttryck för "kanske-mannens" dilemma?

När språket förenklas försämras möjligheten att tänka och språket är inte bara

informativt; det är även formativt. Språket är den plats där vi griper världen och där världen griper in. Vi utformar en värld åt oss.

Att upptäcka den andre i samtal, att tala sig samman, veckla in sig i en härva av förvecklingar, förbinda sig, börja fråga sig hur allt hänger samman för att sedan veckla ut sig och sätta ihop på ett nytt sätt är det arbete vi har att göra. Johan Asplund (1987, s. 45) beskriver fint den nödvändiga växlingen mellan talare och lyssnare: "Jag vet inte vad jag har sagt innan du har svarat och du vet inte vad du har sagt innan jag har svarat." Att upptäcka skillnaden mellan önskningar och verklighet kan vara ganska prövande, men om man glömmer samtalet, följer rådvillhet och vilsenhet och för att använda Janes metafor: vi löper runt som höns utan huvud, rädda för det som gör ont när man stöter sig på livet. Att upptäcka den andre är också att upptäcka sig själv på nytt.

Det har tagit mig lång tid att göra Janes text till min egen. Men vad är tid? Vi tänker ofta på tid som pengar, en begränsad resurs som vi jagar, men tiden jag levt med texten har kommit till mig som en gåva. Jag gav mig in i ett förvecklingsarbete och jag vågar påstå att den plats på vilken jag nu befinner mig inte är densamma som då jag öppnade boken.

Guðrun Olsson

Professor i psykologi, Strömstad Akademi, leg. psykolog och leg. psykoterapeut.

Referenser

Asplund, J. (1987) *Om hälsningsceremonier, mikromakt och asocial pratsamhet*. Göteborg: Korpen.

Kierkegaard, S. (1994) *Enten-eller*. Samlede vaerker bind 2 og 3. Gyldendal.

Pleijel, A. (2018) *Att skriva är att vidgå förluster*. Svenska Dagbladet, 14 april.

Lundälv, Jörgen (2020) *Efterlivets politiska berättelse. Kända och okända kvinnors kamper i socialpolitiken*. Premiss förlag.

Lundälv presenterar sin bok som att den "handlar om socialpolitikens kvinnor, deras drivkrafter, tankegångar och liv, men också deras efterliv (efter döden, min anm.) Betoningen är på deras efterliv, bland annat genom att se och reflektera över hur vi talar om dessa kvinnor i vår egen tid" (s. 25). Syftet så som det formuleras på samma sida är "att beskriva hur och på vilket sätt som de socialpolitiska kvinnorna valde att lyfta fram socialpolitiska frågor och dilemman på den socialpolitiska arenan". Lundälv vill även uppmärksamma händelser i svensk socialpolitisk historia som "riskerar att glömmas bort och förträngas av samtidens ibland historielösa samtal och debatter om till exempel demokrati och mänskliga rättigheter" (s. 27f.). Avsikten med boken är "att levandegöra det sociala arbetet och socialpolitiken som tidigare över huvud taget inte beskrivits i samhället, socialpolitiskt verksamma kvinnor som inte heller synliggjorts på olika vis" (s. 29).

Tidsperioden är 1850–2020 och det är således ett omfattande projekt: socialpolitiskt aktiva kvinnors liv, deras tankegångar och drivkrafter, vilka frågor de lyfte fram och på vilket sätt, dilemman de ställdes inför, hur de har uppmärksammats efter sin död samt särskilda socialpolitiska händelser som riskerar att glömmas bort på grund av okunskap om det historiska skeendet.

Lundälv betonar att kvinnors insatser behöver synliggöras. Flera av dem som han särskilt uppmärksammar är ändå väl kända och omtalade, även efter sin död, som Elsa Brändström och Elin Wägner, men kvinnors betydelse i och för socialpolitik och socialt arbete förtjänar att få sin rättmätiga plats i historieskrivningen.

När det gäller socialpolitik och socialt arbete har ett historiskt perspektiv en viktig roll. Det tillför kunskap, ger perspektiv på vår egen tid och bidrar med framtidsperspektiv. Att ta sig an en lång tidsperiod ställer samtidigt stora krav på förmåga till överblick, kontext och tydlig redovisning av val och avgränsningar, men i dessa avseenden finns tyvärr stora svagheter i boken.

Efterlivets politiska berättelse omfattar 500 sidor, men består till stor del av citat: citat från böcker av forskare och journalister, dagspress (artiklar, nekrologer), uppslagsverk och kvinnors egna texter. (Varifrån citaten hämtats är noga angivet.) Lundälvs metod verkar vara att med hjälp av några egna meningar foga samman citat till en text. Ett exempel: Kapitel 10, Kvinnorna och framtiden, består av 40 sidor, varav två är halva sidor. Om man räknar antalet rader utgör citaten 22 sidor, mer än hälften av kapitlet.

Man kan naturligtvis använda citat, och ibland långa citat, och boken innehåller många intressanta citat. Men att låta framställningen i stor utsträckning bygga på citat, som sällan diskuteras i relation till varandra, bidrar varken till ökad kunskap

eller ökad förståelse. Lundälv skriver till exempel på sidan 316 att kvinnorna arbetade mot olika former av samhällsorättvisor, ett konstaterande som följs av hur fem ordböcker definierar orättvisa; citerade men utan någon kommentar.

Svenskt kvinnobiografiskt lexikon (SKBL) är centralt för Lundälvs urval och presentationer. Detta digitala lexikon innehåller uppgifter om cirka 2 000 kvinnor och är en fantastisk källa till kunskap, vilket också Lundälv framhåller. Han har använt sökorden socialpolitik och socialt arbete (s. 48) och funnit 132 kvinnor (s. 51). När jag provade samma sökord gav de 225 träffar för socialt arbete och 26 för socialpolitik. Sökord har sina begränsningar och det är möjligt att det vid Lundälvs genomgång ganska självklart framstod vilka som inte passade in i studien, men detta borde ha kommenterats. Några kan förstås ha tillkommit efter Lundälvs sökning men sannolikt inte så många. Lundälv har även försökt söka efter kvinnor som inte finns i SKBL för att få ”en så heltäckande bild som möjligt” (s. 28). Var han sökt framgår dock inte.

De 132 kvinnorna presenteras helt kort i ett avsnitt som kallas ”Socialpolitisk kvinnoatlas” och som har placerats långt bak i boken. I fyra kolumner redovisas ”Namn”, ”Levnadsår och födelseort”, ”Omnämmanden i efterlivet i SKBL och i medierapporteringen i svensk dagspress (fram till mars månad 2020). Roll och verksamhet” samt ”Socialpolitisk inriktning”. Det är bra med översiktliga sammanställningar och vi möter här en rad kvinnor som har varit involverade i socialpolitisk verksamhet. Några är väl kända, andra har verkat mer i skymundan. De flesta namnen känns relevanta men återigen – hur har sökorden använts? Karin Boye finns med, men hennes namn kommer inte upp på sökorden. I uppställningen saknas bland annat läkaren Ada Nilsson, sexualupplysaren Elise Ottesen-Jensen och fackföreningskvinnorna Anna Sterky och Sigrid Ekendahl, som alla är väl kända och haft stor betydelse i kvinnokampen. De hittas förvisso inte med Lundälvs sökord, men Karin Boye visar att Lundälv öppnat för att ta med även andra. Frågan inställer sig då varför Ada Nilsson och de andra inte aktualiserats hos Lundälv.

Ur gruppen har Lundälv valt 20 kvinnor, som han introducerar på sidan 52. Hälften av dem får en kortare presentation, medan de övriga 10 beskrivs som att de bildar bokens ramberättelse. Till den första gruppen hör Ebon Andersson, Kerstin Hesselgren, Karin Fjällback-Holmgren, Brita Elmén, Frigga Carlberg, Anna Whitlock, Gertrud af Klintberg, Kaj Andersson, Elin Hök och Calla Curman; till den andra Emilia Broomé, Elsa Brändström, Emilia Fogelklou, Anna Lindhagen, Gerda Meyerson, Agda Montelius, Ebba Pauli, Amelie Posse, Frida Stéenhof och Elin Wägner. Kvinnorna har valts, skriver Lundälv, för att de arbetade med rösträttsfrågan, barns och kvinnors rättigheter, befolkningsfrågan, fredsfrågor och människors lika värde (s. 52). Man önskar att Lundälv diskuterat lite om dessa kategorier, vilka rättigheter det kan handla om för kvinnor, förutom rösträtt, och att han konkretiserat rättigheter för barn och människors lika värde. Socialpolitik och socialt arbete är breda

begrepp och vad som inkluderas kan skifta över tid och mellan forskare, men hur den enskilde forskaren arbetat måste redovisas.

Sökningar på person och "händelser" (s. 346, vilka händelserna är framgångsrika) i digitaliserat tidningsmaterial genom Mediearkivet och Kungliga bibliotekets tidningstabas är Lundälvs eget empiriska bidrag. Lundälv redovisar att han fått många tusen träffar för perioden 1920–2019 och därmed ett stort material. Lundälv har samlat många nekrologer men nekrologer som genre diskuteras inte. Vilka spår som finns av kvinnornas insatser och tankar är en spännande fråga, men tyvärr presenteras inga sammanställningar. Det blir bara enskilda exempel. Det är synd att Lundälv inte utrett frågor som: Försvann kvinnorna ur offentligheten på en gång? Finns en kontinuitet i uppmärksamheten för några? Har några fått ny aktualitet under senare årtionden? Hur många har varit föremål för vetenskapliga studier eller andra böcker? I det som Lundälv kallar Kvinnopolitisk atlas används delar av resultatet men bara för att karaktärisera kvinnorna (författare, politiker osv.).

Tidningssökning för 35 kvinnor redovisas längst bak, tillsammans med andra referenser. Inte i bokstavsordning (irriterande om man letar efter en speciell person) och inte efter publiceringsår utan efter skribentens namn, vilket gör det svårt att snabbt se hur kvinnornas insatser uppmärksammas över tid för den som är intresserad av detta.

I beskrivningarna av kvinnorna finns stora skillnader både vad gäller uppgifter och utrymme. För de flesta använder Lundälv SKBL, som han citerar ur, samt citat från andra håll: studier av forskare, journalisters böcker, vad politiker skrivit, nekrologer, tidningsartiklar. I några fall citat av sådant som kvinnan i fråga själv skrivit. Ibland blir det spännande och intressant, men många gånger lite rumphugget. Det är ofta svårt att få grepp om kvinnornas insatser, inte minst utifrån de förväntningar som Lundälvs inledande formuleringar om bokens innehåll skapat. Det hör också samman med att Lundälv sällan för några mer sammanfattande resonemang. En del utvecklingar om metoder och källor känns perifera i förhållande till Lundälvs egen studie. Det är som att allt han har läst måste redovisas – med citat.

Under rubriken "Åren 1850–2020" finns en sammanställning utifrån årtal (s. 90–91). Här anges födelseår och dödsår för ramberättelsens kvinnor, världskrigens början och slut, bildandet av CSA samt årtal för vissa lagar. Tisdagsklubben (antinazistisk klubb) och Statens institut för rasbiologi finns med liksom FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättningar och barnkonventionen. Lundälv ger ingen förklaring till uppställningen, kanske tjänar den bara som ett stöd till det som boken tar upp och de frågor som är viktiga för Lundälv: rösträtt, rasbiologi, tvångssteriliseringar, flyktinghjälp, rättigheter för funktionshindrade. Den som arbetar med en lång tidsperiod är ofta mer intresserad av vissa frågor, men det som presenteras här är ett mycket snävt perspektiv. Utifrån bokens inledande anslag hade

jag förväntat en utförligare sammanställning av socialpolitiska reformer och avgöranden för att sätta in kvinnorna i ett socialpolitiskt sammanhang.

Emilia Broomé får mycket utrymme. Hon var aktiv i CSA, freds rörelsen, rösträttsrörelsen och utbildningsfrågor. Under några år satt hon i styrelsen för Statens institut för rasbiologi. Lundälv är särskilt intresserad av detta uppdrag som han menar ibland har förtigits. Lundälv ägnar flera sidor åt Statens institut för rasbiologi. Institutet har tidigare uppmärksammats i böcker av både forskare och andra och det finns förstås alltid skäl att diskutera och utveckla frågor som rör rasbiologi och socialt arbete och socialpolitik samt komplexiteten och spänningen mellan hjälp och kontroll. Men om man tänker sig att få en helhetsbild av Broomé så sägs förvånansvärt lite konkret om hennes andra insatser, däremot finns flera citat om hur hon var. Broomé åtog sig att sitta i styrelsen för rasbiologiska institutet och hon deltog i arbetet under flera år. Att Lundälv avslutningsvis (s. 388) beskriver henne som att hon i denna position befann sig i "utsatthet" förvånar.

Lundälv uppmärksammar även andra kvinnor än de 20, till exempel kvinnliga socialministrar. Under rubriken "Efterlivets berättelser för några andra" finns ytterligare några kvinnor, bland annat Disa Håvik och Göta Rosén. Presentationerna visar på de problem som finns i Lundälvs framställning. Disa Håvik: Först får vi veta lite om henne, sedan följer ett utdrag ur en nekrolog, därefter texter från tidningsartiklar om Håvik och där Håvik uttalar sig och även ser tillbaka på sitt politiska liv. Det blir lite rapsodiskt. Håviks kamp för socialförsäkringarna skulle jag gärna velat veta mer om.

Enligt SKBL var Göta Rosén under många år aktiv inom det socialpolitiska fältet, både som barnavårdsombud, barnavårdsinspektör och byråchef på Socialstyrelsen med ansvar för barn- och ungdomsfrågor. Hon var även tf. generaldirektör för Socialstyrelsen på 1960-talet. Under ett par år i början av 1940-talet var hon riksdagsledamot för socialdemokraterna och röstade då ja till ny lagstiftning om tvångsteriliseringar. Texten nämner att Rosén drev igenom agaförbud på institutioner för barn innan det blev agaförbud i folkskolan och att hon arbetade för utbyggd barnomsorg, förbättringar på ungdomsvårdsskolorna och höjd standard på barnkolonierna. Lundälv skriver att Rosén var socialdemokratisk riksdagsledamot och hade en bakgrund som barnavårdsinspektör, men den enda konkreta insats som han tar upp är att hon röstade ja till ny lagstiftning om tvångsteriliseringar (s. 383), trots att de andra uppgifterna finns i den SKBL-text som han citerar ur. Roséns ställningstagande är naturligtvis viktigt att uppmärksamma, men att hennes socialpolitiska insatser reduceras till att enbart gälla detta är en förenkling.

I kapitel 11 summerar Lundälv hur kvinnorna har porträtterats i dagspressen. Han anger 14 olika punkter. Detta är några av dem (s. 388):

"De mörka avsnitten i svensk socialpolitisk historia som omfattar rashygien, ste-

riliseringspolitiken (befolkningspolitiken), funktionshinderpolitiken (vanförestal-terna) och barnhemmen har inte lyfts fram i så stor utsträckning.”

”Fredsfrågorna, barns och kvinnors rättigheter, aktivismens betydelse och antina-zismen har lyfts fram genom historien och går som en röd tråd i tidningarnas rappor-tering om de socialpolitiska kvinnorna.”

”Det är ovanligt att dagens politiker refererar till dem.”

”Då och då utkommer biografier över några av kvinnorna.”

Slutsatserna är allmänna och vad de bygger på framgår inte i boken. Lundälv har inte redovisat några sammanställningar, han har inte diskuterat varken hur ofta frågor nämnts eller förändringar över tid. Hur ska vi veta vad som bedömts som ”stor utsträckning”, ”ovanligt”, som ”en röd tråd”, ”då och då”?

Boken innehåller intressanta trådar och uppslag och det är synd att Lundälv inte arbetat mer systematiskt och fördjupat. Den är väl korrekturläst och har person- och sakregister.

Ingrid Söderlind

Docent, tidigare lektor vid Linköpings universitet.

Linnéa Bruno och Zulmir Bečević (red.) *Barn och unga i utsatta livssituationer. Perspektiv från forskning och praktik*. Liber förlag.

Alla barn har rätt till samhällets stöd och vissa behöver det mer än andra. Det är dessa barn boken handlar om. Jag läser innehållsförteckningen med viss oro och skepsis: Arton författare, arton olika röster – hur ska redaktörerna få någon ordning på dem? Antologier spretar ofta betänkligt och lämnar inte sällan läsaren med frågan "vad var det *egentligen* boken handlade om?" Kommer jag att bli lämnad med samma undran?

Redaktörerna inleder boken mycket ambitiöst med följande frågor: "Vilka möjligheter har barn och unga i olika slags utsatthet att göra sina röster hörda och bli lyssnade på? Vilka skyldigheter och möjligheter har vuxna i olika sammanhang att tillgodose barns rättigheter? Hur kan utsattheten, barns livsvillkor och egna ageranden förstås utifrån empirisk forskning, erfarenheter från praktik, teorier och begrepp?" Oj, tänker jag. Hur ska de kunna besvara dessa omfattande frågor i *en* bok? De beskriver boken som en "introducerande tvärvetenskaplig forskarantologi om barn och unga i utsatta livssituationer eller med svåra livserfarenheter. Positioner och handlingsutrymme i olika slags sammanhang är i fokus, med tyngdpunkt på socialt arbete och sociologi." Oj, tänker jag. Det här var många ord, inte lätt att orientera sig, inte lätt att förstå vad som avses.

Redan i inledningen tar redaktörerna sig an begreppet *utsatt/het*. Det är bra. Hela boken vilar på detta begrepp som är vanligt förekommande inom många områden, inte minst i socialt arbete och i den allmänna debatten. Såväl enskilda individer som grupper av människor och hela bostadsområden kan betecknas som "utsatta". Begreppet kan kopplas till ålder och beteckna en process som kan förstärkas eller försvagas under livsloppet. Det talas om ekonomisk utsatthet och om den utsatthet som följer av en funktionsnedsättning, av kronisk sjukdom, av drogmissbruk eller av att växa upp i en dysfunktionell familj. Det talas om att vara utsatt för våld och sexuella övergrepp. Utan att bli inplacerad i kategorin "utsatt/het" blir det helt enkelt svårt att få det sociala arbetets stöd. Det kanske blir svårt att få omgivningens sympati överhuvudtaget? "Utsatt/het" övergår då till att bli ett moraliskt begrepp, som betecknar en människa eller en grupp människor som är värda välfärdsstatens omsorger och omgivningens välvillighet. Bruno och Bečević tangerar den breda definitionen av begreppet när de vidgar resonemanget ytterligare: De anger att de vill "belysa utsatthetens och ojämlikhetens materiella och diskursiva dimensioner". När de till sist sätter ner foten gör de en bestämning av begreppet "utsatthet" som ligger nära begreppet "individuell risk":

Utsatthet handlar om att barnet befinner sig i en livssituation eller ett tillstånd i vilket det löper hög sannolikhet för att på olika sätt fara illa och bli åsamkat allvarlig skada, samtidigt som det saknar grundläggande skyddsmekanismer.

Det är denna definition som kapitelförfattarna utgår ifrån i olika hög grad. David Pålsson och Stefan Wiklund tar upp fattigdom som exempel på en livssituation där barn löper risk att fara illa och bli allvarligt skadade. Barn i familjer med socialbidrag beskrivs som en särskilt utsatt grupp. Pålsson och Wiklund för en intressant diskussion om vad ett barnperspektiv på socialbidragshandläggning är och vad det skulle kunna vara. Ulrika Hallberg identifierar kvinnor mellan 16 och 24 år som en riskgrupp för att utveckla olika slag av psykisk ohälsa och upplevd stress. Hon redovisar forskning som anger utsatthet för våld i nära relationer, sexuellt våld och trakasserier, höga krav på skolprestationer och utseendekrav samt brist på sömn och brist på näringsrik mat och motion som ohälsans orsaker.

Fyra kapitel handlar mindre om risken att fara illa och mer om det faktum att barn far illa när de befinner sig i livssituationer där de utsätts för våld och övergrepp. Karin Pernebo skriver om barn som är utsatta för våld i sina familjer och betonar vikten av att de uppmärksammas av vuxna i skolan, inom hälso- och sjukvården och socialtjänsten, så att de kan få stöd och behandling. Även Ninni Carlsson tar upp betydelsen av att upptäcka och giltiggöra utsatthet. I hennes kapitel gäller det barn som utsatts för sexuella övergrepp. Veronika Burcar Alms kapitel handlar om syskonvåld. Hon menar att sådant våld ofta uppfattas som något vardagligt, som mindre allvarligt "syskonbråk" och därför inte så ofta uppmärksammas och lyfts fram. Linnéa Bruno och Mehrdad Darvishpour tar upp de allvarliga hälsoriskerna och de försämrade livschanserna för barn som tvingas till äktenskap eller utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck. Kapitlet har sin tyngdpunkt i de ungas erfarenheter och de professionellas uppdrag. Det är bra. Alltför länge har forskare inom området ägnat sig åt att gräla om hur hedersvåld ska benämnas och förklaras och visat mindre intresse för hur de utsatta barnen ska kunna skyddas och vilket stöd de behöver. När barnen själva får komma till tals visar de att de i allt väsentligt står utan skydd och är utsatta i begreppets alla bemärkelser.

Det är skamligt, upprörande, förskräckligt, sorgligt – välj ett passande adjektiv. I det utmärkta inledningskapitlet diskuterar Johanna Schiratzki barnrätt, barns rätt och vuxnas ansvar. Hon inleder med att konstatera att "barns rättigheter har nog aldrig fått större uppmärksamhet än nu; barnkonventionen görs till lag, en rad publikationer ges ut och antalet utbildningar och forskningscentrum med barn och deras rättigheter i fokus växer". Ett sådant intresse kan ge intryck av att barn har långtgående rättigheter och att dessa tillgodoses i praktiken. Schiratzki visar att detta intryck är felaktigt. Svensk barnrätt är ett splittrat område, vilket för-

svårar för barn att göra sina röster hörda och gör det svårare för vuxna att tillgodose barns rätt. Schiratzki lyfter även fram den spänningsfyllda relationen mellan barns rätt till relativ autonomi och vårdnadshavares rättigheter.

Genom att lyfta fram ett annat spänningsfyllt område, tar Johanna Sköld i bokens andra kapitel vid där Johanna Schiratski slutar. Med utgångspunkt från den så kallade "vanvårdsutredningen" lyfter hon fram relationen mellan barnhemsbarn/fosterbarn och den sociala barnavårdens ansvar för barnen. Sköld påvisar barnens maktlöshet i denna relation. Det är en sorglig och upprörande skildring av barns skyddslöshet, lika sorglig och upprörande som den som beskrevs i Brunos och Darvishpours kapitel om barn som tvingas till äktenskap eller utsätts för hedersrelaterat våld och förtryck.

Veronica Svärd utgår i sitt kapitel från att ansvaret för att barn ska leva ett gott liv kan åskådliggöras genom en skala med föräldraansvaret i ena änden och samhällets ansvar i den andra. Utifrån denna skala diskuterar Svärd hur långt ansvaret sträcker sig när personal inom yrken som berör barn och unga misstänker att ett barn far illa. Anmälningsskyldighet råder, men Svärd visar att anmälningsbenägenheten har ändrats över tid och påverkas av en mängd faktorer. Slutligen tar Kristina Engwall och Lill Hultman upp barn och unga med funktionsnedsättning och deras rätt att komma till tals.

Boken tar sedan ett skutt bort från temat "utsatta barns rättigheter till samhällets skydd" och övergår till att handla om vad vi som forskare kan lära av barns berättelser om svåra livssituationer. Zulmir Bečević har träffat unga i samhällsvård och han lyfter fram ungdomarnas språkbruk. För att beskriva känslor använder ungdomarna i Bečevićs studie ett språk rikt på adjektiv, förstärkningsord och metaforer. För att skapa klarhet och förståelse för sig själva och sin livssituation, använder de sig dessutom av de diagnoser de fått. Marcus Herz har lyssnat till unga med erfarenhet av flykt och han problematiserar lyssnandet: Vad betyder det att lyssna till någon som är inplacerad i en kategori, i det här fallet "ensamkommande"? Vilket lyssnande möjliggörs och omöjliggörs? Även Philip Lalander är inne på frågan om kategoriseringars makt, ett socialpsykologiskt grundtema. I Lalanders kapitel handlar det inte om kategoriseringars betydelse för hur vi samspelar med varandra, utan för hur vi uppfattar oss själva. Hans kapitel bygger på ett omfattande fältarbete om barn och unga i den illegala drogekonomin. "Hugo" får inleda kapitlet med att exemplifiera kategoriserandets identitetsskapande makt. "Hugo" beskriver hur hans status höjdes och att han blev "någon" när han kom att tillhöra kategorin "haschförsäljare". Claes Levin tar i sitt kapitel upp särskilda ungdomshem som uppväxtmiljöer som befinner sig i gränslandet mellan uppfostran och straff, där barn är inspärrade på obestämd tid. Om en familj haft dessa kännetecken, skulle vi kallat den gravt dysfunktionell och anse den vara

olämplig för barn att växa upp i. I det sista kapitlet reflekterar Elisabet Näsman över vad hon lärt sig om de olika stegen i forskningsprocessen under ett långt forskarliv, ägnat åt utsatta barn. Hon tar exempelvis upp de svåra etiska överväganden forskaren står inför när det gäller att tillgodose barns skyddsbehov och samtidigt väga skyddsbehovet mot rätten för barnet att få göra sin röst hörd.

Så vad handlar boken om? Jo, den handlar faktiskt om det den utlovat, nämligen vilka möjligheter barn och unga i olika slag av utsatthet har att göra sina röster hörda och bli lyssnade till. Den handlar även om vilka skyldigheter och möjligheter vuxna i olika sammanhang har att tillgodose barns rättigheter. Det är bra. Det är i de delar som behandlar dessa frågor som boken har sin styrka. Så jag borde vara nöjd. Men jag har ändå vissa invändningar. De delar som behandlar ”hur utsattheten, barns livsvillkor och egna ageranden kan förstås utifrån empirisk forskning, erfarenheter från praktik, teorier och begrepp” hör till bokens svagare delar och ”positioner och handlingsutrymme i olika slags sammanhang” kan jag inte alls se bli behandlade. Det blev sannolikt helt enkelt för mycket, som jag befarade.

När jag som nydisputerad i ett anfall av övermod beslutade mig för att skriva en bok, var jag förnuftig nog att rådfråga en erfaren redaktör på ett av De Stora Internationella Förlagen. Hennes bästa råd var: ”Tänk på att bara driva en tes i varje bok, har du flera teser du vill driva får du skriva flera böcker.” Klokt råd som jag gärna vidarebefordrar. Bruno och Bečević driver för många teser i sin bok för att texten ska hålla samman som en helhet och bli intressant fullt ut. Den tes de driver om att barns rättigheter till skydd och till att bli lyssnade till inte tillgodoses är fullt tillräcklig. Den ger boken stadga och utgör den storyline som för den samlade berättelsen framåt. Jag hade gärna sett att varje kapitelförfattare fått i uppgift att förhålla sig till denna tes på ett tydligare sätt än vad de gör. Att vara en resurs för utsatta barn är ett av det sociala arbetets mest centrala uppgifter och därmed ett centralt tema i utbildningen för blivande socionomer. När det sociala arbetet misslyckas med detta uppdrag, äventyras förtroendet för verksamheten och i förlängningen även förtroendet för välfärdsstatens förmåga att kunna bistå dess mest sköra medborgare.

Trots min invändning är detta är en bok som fyller sin plats som kurslitteratur, inte minst inom socionomprogrammet. Linnéa Bruno och Zulmir Bečević har gjort ett imponerande arbete med att ställa samman texterna till denna bok. De får gärna skriva fler böcker med samma tvärvetenskapliga ansats, där de låter juridisk och socialpsykologisk kunskap möta det sociala arbetets praktik.

Margareta Hydén

Professor emerita i socialt arbete vid Linköpings universitet, gästprofessor i kriminologi vid Stockholms universitet och leg. psykoterapeut.